

پیوندهای روستایی - شهری، شبکه بازارهای دوره‌ای و توسعه ناحیه‌ای (مورد مطالعه: سکونت‌گاه‌های پیرامونی کلانشهر تهران)

ناصر شفیعی ثابت*، حسن اسماعیل‌زاده

استادیار، گروه جغرافیای انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۲/۱۲؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۷/۲۹)

چکیده

پیوندهای روستایی - شهری در قالب شبکه‌های تعاملی منطقه‌ای طی دو دهه اخیر، به‌ویژه در متون جغرافیایی تجزیه و تحلیل شده است. در حوزه پیوندهای اقتصادی، می‌توان شبکه بازارهای دوره‌ای را یکی از مهم‌ترین بازارها قلمداد کرد که در شرایط پایدار اجتماعی - اقتصادی به عملکردهای دوسویه و مثبت منجر می‌شود. هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی نقش شبکه بازارهای دوره‌ای در توسعه ناحیه‌ای در پیرامون کلانشهر تهران است. این تحقیق به شیوه توصیفی - تحلیلی با شرکت ۱۹۹ غرفه‌دار و ۲۸۴ خریدار در ۴۹ بازار دوره‌ای پیرامون کلانشهر تهران انجام گرفت. برای سنجش عوامل مؤثر بر شکل‌پذیری شبکه بازارهای دوره‌ای، پنج شاخص اندازه جمعیت، سهم عمده‌فروشان شهری، سهم فروشندگان دوره‌گرد شهری و روستایی، سهم محصولات کشاورزی و غیرکشاورزی و سهم شبکه حمل‌ونقل درون‌ناحیه‌ای انتخاب شد. نتایج نشان داد اندازه جمعیت و ایفای نقش هم‌گرای فروشندگان دوره‌گرد شهری و روستایی در ارتباط با گسترش شبکه حمل‌ونقل درون‌ناحیه‌ای در برپایی و دوام شبکه بازارهای دوره‌ای روستایی - شهری و توسعه ناحیه‌ای اثرگذار است. توجه به ارتقای شاخص‌های سهم عرضه مستقیم محصولات کشاورزی و غیرکشاورزی روستایی به این بازارها به منظور توسعه متوازن روستایی - شهری پیشنهاد می‌شود.

کلیدواژگان

پیوندهای روستایی - شهری، سکونت‌گاه‌های پیرامونی، شبکه بازارهای دوره‌ای، کلانشهر تهران.

مقدمه

از اهداف اساسی بسیاری از کشورهای جهان از جمله کشورهای در حال توسعه، دستیابی به توسعه، آمایش سرزمین و به‌ویژه توسعه پایدار است. بر این مبنا، با پذیرش دیدگاه استقرایی در توسعه، می‌توان اظهار کرد گسترش بازارهای دوره‌ای که در توسعه و آمایش بازار کار مؤثر است، از مؤلفه‌های تأثیرگذار بر سطح توسعه و توسعه پایدار مناطق و نواحی به‌شمار می‌رود. با توجه به متون و شواهد موجود، از میان عوامل مؤثر بر شکل‌پذیری و گسترش بازارهای دوره‌ای، تنظیم روابط سه عنصر انسان، فضا و فعالیت‌های انسان در فضا، تأثیرگذارترین عوامل محسوب می‌شود و بر اساس متون نظری موضوع، می‌تواند به‌تنهایی (حتی با فرض ثبات شرایط دیگر) عامل تفاوت سطوح توسعه ناحیه‌ای در نظر گرفته شود. همچنین، در متون توسعه، نظرهای متفاوت در زمینه همگرایی مناطق و پیوندهای روستایی - شهری که حاصل تعامل دوسویه^۱ سکونت‌گاه‌های روستایی و کانون‌های شهری در عرصه منطقه‌ای است (Douglass, 1998, pp.2-6)، مشاهده می‌شود که به شکل‌پذیری و گسترش بازارهای دوره‌ای محلی نیز قابل تعمیم است. از این‌رو، وجود پیوندهای روستایی - شهری و توسعه بازارهای دوره‌ای و توسعه ناحیه‌ای پریشی است که می‌توان پاسخ آن را در نواحی و مناطق مختلف هر کشور جست‌وجو کرد. در کانون‌های پیرامونی کلانشهر تهران نیز پیوندهای روستایی - شهری در شکل‌پذیری و گسترش بازارهای دوره‌ای و در نتیجه، گسترش بازار کار و اشتغال نواحی پیرامونی این کلانشهر مؤثر است. همچنین، بررسی‌های انجام‌گرفته در اغلب کشورها و از جمله ایران و پیرامون تهران نشان می‌دهد تعامل روستایی - شهری علاوه بر آثار مثبت می‌تواند پیامدهای نوعاً نامطلوب برای کانون‌های جمعیتی پیرامون آن داشته باشد. بر این اساس، بررسی آثار متفاوت پیوندهای روستایی - شهری و سطح توسعه بازارهای دوره‌ای، در نتیجه، گسترش اشتغال و بازاررسانی محصولات مختلف کشاورزی و غیرکشاورزی به این نوع بازارها در راستای توسعه پایدار ناحیه‌ای و آمایش سرزمین اهمیت

---

1. Reciprocal Interactions

می‌یابد. بدین ترتیب، پژوهش حاضر می‌کوشد با به‌کارگیری شاخص‌ها و متغیرهای عمده تعامل روستایی - شهری و گسترش بازارهای دوره‌ای، راهکار علمی برای کاهش آثار منفی رابطه کلانشهر تهران با مناطق پیرامونی ارائه کند.

مبانی نظری تحقیق

توسعه بازارهای دوره‌ای و پیوندهای مکانی - فضایی

ارزیابی نحوه شکل‌پذیری و سطح توسعه بازارهای دوره‌ای با تأکید بر پیوندهای مکانی - فضایی از رویکردهایی است که می‌توان در متون توسعه کشورهای مختلف مشاهده کرد، و «راهبرد شبکه منطقه‌ای و پیوندهای روستایی - شهری»^۱ نیز از جمله دیدگاه‌هایی است که در همین زمینه مطرح می‌شود. مفهوم پیوندهای روستایی - شهری به‌طور کلی، عبارت است از اتصال و تعامل زنجیروار فضایی (مانند جریان مردم، کالا، پول و اطلاعات) و اتصال زنجیره‌ای بین بخش‌های اقتصادی (کشاورزی، صنعت و خدمات) در هر منطقه یا ناحیه (Douglass, 1998, p.1; Tacoli, 2000, p.2). بنابراین، بر اساس مفهوم پیوندهای روستایی - شهری که پس از مطالعاتی مانند مطالعه داگلاس (۱۹۹۸)، تاکولی^۲ (۱۹۹۸؛ ۲۰۰۴؛ ۲۰۱۰)، فن‌هوزن^۳ (۲۰۰۲)، کامیر^۴ (۲۰۰۳)، برون^۵ (۲۰۰۷)، و بسیاری دیگر مطرح شد، پیوند و تعامل متقابل بازار شهری و بازار روستایی و شهری به‌طور اعم، و بازارهای دوره‌ای به‌طور اخص، مستلزم وجود عملکردهای عرضه و تقاضا در دو سوی پیوندهای کالبدی و اجتماعی - اقتصادی است. در واقع، این پیوندها، پیوندهای کلاسیک میان کانون‌های شهری و روستایی است که به شاخص‌های متعددی مانند دسترسی، قشربندی اجتماعی^۶، نظام تولید اقتصادی^۷، پیوندهای اقتصادی، پیوندهای کالبدی، پیوند خدمات، پیوندهای

1. Regional Network Strategy and Rural-Urban linkages

2. Tacoli

3. Veenhuizen

4. kammeier

5. Braun

6. Social class organization

7. Economic production systems

اجتماعی و سیاسی، پیوندهای اطلاعاتی و جریان نظرها طبقه‌بندی می‌شود (Kammeier, 2003, pp.9-11). بر این اساس، شکل‌پذیری و توسعه بازارهای دوره‌ای در پیوند با بازار شهری در سطح ناحیه و منطقه متأثر از عملکردهای عرضه و تقاضا در دو سوی جریان‌ها و پیوندهای اقتصادی روستایی-شهری پذیرفته شده است، محسوب می‌شود. در این راستا، داگلاس شهر را به مثابه قانون تأمین‌کننده تقاضای بازار روستایی برای کالاها و خدمات غیرکشاورزی و غیره مطرح می‌کند (جدول ۱).

جدول ۱. پیوندهای شهری روستایی بر اساس راهبرد مایک داگلاس

روستا	شهر
تقاضای روستایی برای کالاها و خدمات غیرکشاورزی	بازارهای مصرف کالاهای کشاورزی و غیرکشاورزی
تقاضا برای کالاها و خدمات سطوح بالاتر	شبکه‌ها و مراکز بازاری
تولید کشاورزی	مراکز حمل‌ونقل (تجارت و کشاورزی)
بسط و گسترش کشاورزی	خدمات پشتیبان کشاورزی
تولید محصول و تحول کشاورزی	صنایع تبدیلی کشاورزی

مأخذ: Douglass, 1998, p.10

در واقع، جریان‌های فضایی دارای پیوند درونی با سطح خانوار و اقتصاد محلی با یکدیگر هم‌پوشانی دارند. این پیوندها به شکل پیوندهای پسین و پیشین بین بخش کشاورزی و بازارسانی محصولات کشاورزی و غیرکشاورزی را شامل می‌شود (Tacoli, 2004, p.2; Tacoli et al., 2010, p.10). از سوی دیگر، بر اساس پاره‌ای از مطالعات انجام‌گرفته در متون توسعه، به‌ویژه در چند دهه اخیر، در کنار توجه به توسعه شهری، توجه به توسعه روستایی نیز در صدر راهبردهای توسعه قرار داشته است. به باور نظریه‌پردازان این نظریه‌ها، توسعه هیچ نقطه شهری یا کلانشهری با وجود روستاهای توسعه‌نیافته امکان‌پذیر نیست؛ زیرا تعاملی که بین این دو قانون وجود دارد، امکان تحقق انفرادی توسعه را از میان می‌برد (طاهرخانی و افتخاری، ۱۳۸۳، ص ۳).

علاوه بر آن، از نظر راندنیلی^۱ نظام‌ها از شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی، اقتصادی و طبیعی، و تعامل و کنش متقابل بین آن‌ها تأثیر می‌پذیرند (افتخاری و موحد، ۱۳۷۷، ص ۵). از این رو، سکونت‌گاه‌ها با ابعاد و ویژگی‌های عملکردی متفاوت، به‌ویژه مراکز کوچک‌تر خدمات‌رسانی و بازار می‌توانند نقشی مهم در توسعه روستایی و ناحیه‌ای بازی کنند.

راندنیلی نقش‌های متفاوتی برای شهرهای متوسط و کوچک برای حوزه‌های روستایی تعریف می‌کند: الف) دسترسی به مراکز بازاری برای کالاهای فاسدشدنی و فاسدنشدنی؛ ب) مراکز برای خدمات خصوصی و عمومی سطح بالا؛ ج) پیوند با بازارهای داخلی برای فروش محصولات کشاورزی و غیرکشاورزی؛ د) مراکز عرضه و حمایت از تولید و غیره (Douglass, 1998, p.4). بدین ترتیب، بین دو فضای شهری و روستایی زنجیره‌ای از جریان‌ها و تعاملات اتفاق می‌افتد که باعث ایجاد وابستگی بین این فضاها می‌شود و پیوندهای بین آن‌ها را افزایش می‌دهد (Braun, 2007, p.3). شناخت صحیح روابط جاری محیط‌های روستایی و شهری می‌تواند به تغییر ساختاری - کارکردی روابط و مناسبات موجود میان آن‌ها و در نتیجه، برقرارکردن پیوند متناسب، یاری رساند (سعیدی، ۱۳۹۰، ص ۴). بر این اساس، با توجه به مجموعه مطالب بیان‌شده، می‌توان مقوله بازارهای دوره‌ای روستایی - شهری را برای دستیابی به توسعه این نوع بازارها و توسعه درهم تنیده یا گسسته اقتصاد شهر و روستا در نظر گرفت، در حالی که گروهی به تمایز توسعه این نوع بازارها و واگرایی آن در طول زمان معتقدند. در طیف دیگر، مدافعان نظریه پیوند و گرایش به تعامل و همگرایی بیشتر اقتصاد روستایی - شهری قرار گرفته‌اند. بنابراین، برای دستیابی به رویکرد تحقیق حاضر انجام‌دادن پژوهش مجزا در مناطق مختلف هر کشور اهمیت بسزایی دارد. از این رو، تحلیلی از بررسی پیوندهای روستایی - شهری و توسعه درهم تنیده بازارهای دوره‌ای روستایی - شهری در پیرامون کلانشهر تهران نیز در ادامه بیان شده است.

متون نظری موضوع و پیشینه تحقیق

پیوندهای روستایی - شهری و وابستگی‌های اقتصادی بین آن‌ها به صورت شبکه‌ای به فضای زندگی انسان‌ها شکل می‌دهد (کاستلز، ۱۳۸۴، ص ۳۵). به طوری که همگام با این نوع تعامل اقتصادی شهرها با روستاها، و شکل‌پذیری جریان‌های کالا و سرمایه و مانند آن، شبکه‌های روستایی-شهری^۱ و شبکه بازاری^۲ در سطح ناحیه و منطقه شکل می‌پذیرد (Douglass, 1998, pp.6-9). در زمینه تعامل اقتصاد شهرها با روستاها و گسترش شبکه‌های بازاری در سطح ناحیه مطالعات متعدد انجام گرفته است. از میان مطالعاتی که توسعه بازار و جریان کالا و سرمایه میان کانون‌های شهری و روستایی را بررسی کرده‌اند، شاید بتوان مطالعات «کلاوس»^۳ و «دتمان»^۴ را از نخستین مطالعات دانست. آن‌ها در مطالعات خود نشان دادند بازارهای دوره‌ای نقشی عمده در مقیاس‌های محلی، ناحیه‌ای و حتی منطقه‌ای از نظر مبادله اقتصادی ما شهر و روستا ایفا می‌کنند (بازن، ۱۳۶۷، ص ۵۵۱). «استاین»^۵ برای اولین بار ارتباط بین «برد کالا»^۶ و «آستانه جمعیت»^۷ یا عرضه‌کننده را که سبب تحرک فروشنده و دوره‌ای شدن بازار می‌شود، شناسایی کرد. بر اساس یافته‌های او، هنگامی که برد کالا کمتر از آستانه مصرف‌کننده باشد، عرضه‌کنندگان متحرک می‌شوند (Clock, 2013, p.37). به عقیده راندنیللی و «رودل»^۸ (۱۹۷۸)، کنش متقابل جوامع به طور عمده، حاصل پیوندهای کالبدی است که مبتنی بر وابستگی متقابل منابع و شبکه حمل و نقل است. بعد دیگر پیوندها را در ساختار فضایی، پیوندهای اقتصادی تشکیل می‌دهد که بر شبکه بازار متکی است (Rondinelli & Rodle 1978, p.160). وی نتیجه می‌گیرد، افزایش بازده، ازدیاد درآمد و

1. Rural – Urban Networks
2. Market Networks
3. Claus
4. Detman
5. J. H. Stine
6. Range of goods
7. Threshold Population
8. Rodle

عدالت بیشتر در توزیع درآمد، بدون افزایش رابطه دهکده‌ها، شهرک‌های بازاری، شهرهای میانی و نواحی کلانشهری در کشورهای در حال توسعه، و بدون یکپارچگی کارکردهای شهری و روستایی در نظام ملی، دست‌یافتنی نیست (Rondinelli, 1985, p.34). اوکاپالا (۲۰۰۳)، نتیجه می‌گیرد پیوندهای روستایی-شهری به جریان در حال رشد سرمایه‌گذاری عمومی و خصوصی، جریان کالاها و مبادله بین مناطق شهری و روستایی برمی‌گردد که زیرساخت کافی حمل‌ونقل، ارتباطات، انرژی و خدمات اساسی، ستون فقرات رویکرد توسعه پیوندهای روستایی - شهری است (Okapala, 2003, pp.1-5). در پژوهشی دیگر، مراکز شهری می‌توانند از طریق توسعه بازارهای محلی به افزایش تولیدات کشاورزی و رونق اقتصاد محلی کمک کنند (Bah et al., 2003, pp.13-24). تاکولی (۲۰۰۴)، نتیجه می‌گیرد، دامنه تعاملات روستایی - شهری در سطح ناحیه‌ای و محلی تحت تأثیر چند عامل مانند خصوصیات جغرافیایی، جمعیتی، نظام کشاورزی، و شبکه حمل‌ونقل است که موجب تمرکز بازارها و خدمات در کانون‌های خاص می‌شود (Tacoli, 2004, pp.2-16). در مطالعه‌ای دیگر مشخص شد، مناطق روستایی محصولات کشاورزی برای بازارهای شهری، و شهر کالاهای مصرفی غیرکشاورزی برای روستا تهیه می‌کند که به دلیل گسترش سیستم حمل‌ونقل در بازارهای محلی شهری و روستایی عرضه می‌شوند و بر پیوندهای روستایی - شهری و توسعه محلی تأثیری مثبت داشته‌اند (Oluwasola & Osuntogun, 2008, pp.566-573). از نظر تاکولی، پیوندهای روستایی - شهری موجب جریان انتقال محصولات کشاورزی و تولیدات دیگر روستایی از نواحی روستایی به مراکز شهری، و در جهت متفاوت، جریان انتقال کالاهای صنعتی و کارخانه‌ای از مراکز شهری به سکونت‌گاه‌های روستایی می‌شود (Tacoli, 2010, p.68).

در ایران نیز مطالعاتی در زمینه پیوندهای روستایی - شهری به منظور تبیین توسعه محلی و ناحیه‌ای انجام گرفته است. برای نمونه، در مطالعه‌ای، روابط متقابل روستا و شهر، در بروز تغییرات غیرارگانیک در مراکز روستایی پیرامون شهر قزوین مؤثر بوده است (طاهرخانی و افتخاری، ۱۳۸۳، ص ۱۰۸). در مطالعه تقی‌زاده (۱۳۸۴)، به دلیل وجود شبکه ارتباطی مناسب بین کانون‌های شهری و مراکز روستایی پیرامونی، به تفکیک نوع تولیدات کشاورزی، پیوندهای بازاری شکل گرفته است (سعیدی و تقی‌زاده، ۱۳۸۴، ص ۴۶-۴۵). در پژوهشی در منطقه تهران مشخص شد،

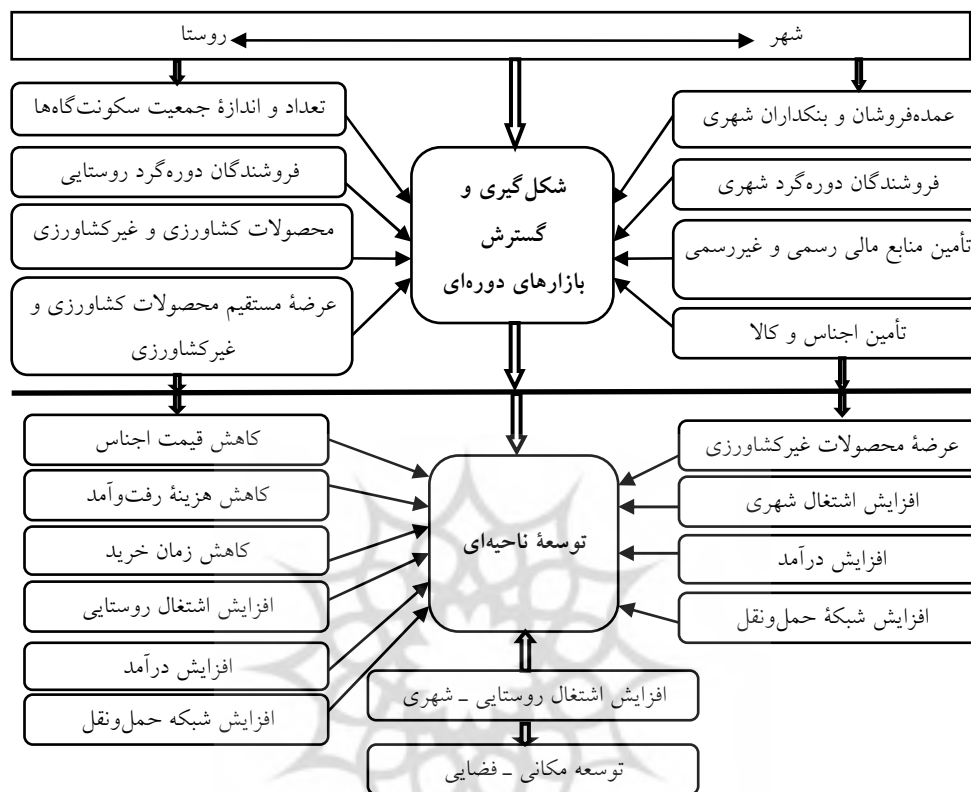
شکل‌گیری بازارچه‌های هفتگی به کاهش هزینه‌های رفت‌وآمد خریداران روستایی منجر شده است (شفیعی ثابت و همکاران، ۱۳۸۴، ص ۱۱۱-۱۰۷). همچنین، طولانی‌بودن سابقه فروش و درآمد فروشندگان روستایی و سرانجام، توسعه اقتصادی روستاها مؤثر بوده است (شفیعی ثابت و براتی طرقي، ۱۳۸۸، ص ۳۰).

طبق مطالعات عمده انجام‌گرفته، شکل‌پذیری بازارهای دوره‌ای، نشان‌دهنده آثار مثبت راهبرد شبکه منطقه‌ای و پیوندهای روستایی-شهری است. در چارچوب این راهبرد، مراکز سکونت‌گاهی بر اساس کارکردهای اقتصادی آنها، مجموعه‌ای از مراکز هم‌سطح به‌طور خوشه‌ای-شبکه‌ای را پدید می‌آورند که با مراکز دیگر براساس فعالیت‌های اقتصادی و بازاری در ارتباط، و در معرض کنش و واکنش متقابل و دوسویه قرار می‌گیرد. باید توجه کرد برخلاف مطالعات انجام‌گرفته در ایران در زمینه پیوندهای روستایی-شهری و توسعه نواحی و مناطق، در زمینه نقش پیوندهای روستایی-شهری و گسترش بازارهای دوره‌ای و توسعه ناحیه‌ای مطالعات محدودی انجام‌گرفته است. از این رو، پژوهش حاضر در پی بررسی پیوندهای شهری-روستای و توسعه ناحیه‌ای در پیرامون کلانشهر تهران با تأکید بر شکل‌پذیری و گسترش شبکه بازارهای دوره‌ای است.

مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر به شیوه توصیفی-تحلیلی است. بر این اساس، پیش‌فرض کلی بیان می‌کند میان پیوند روستایی-شهری و شکل‌پذیری بازارهای دوره‌ای و توسعه ناحیه‌ای تفاوت معنی‌داری بر مبنای شاخص‌های جمعیتی، اقتصادی، کالبدی در سطح نواحی پیرامون کلانشهر تهران وجود دارد (شکل ۱). بر اساس مدل تحلیل، سؤال اساسی آن است که پیوندهای روستایی-شهری تا چه اندازه در گسترش شبکه بازارهای دوره‌ای اثرگذار است و در نهایت، به فرآیند توسعه یاری می‌رساند؟ البته از لحاظ نظری، فرض است پیوندهای مکمل روستایی-شهری در شرایط پایدار اجتماعی-اقتصادی به عملکردهای دوسویه منجر می‌شوند که این می‌تواند علاوه بر توسعه روستایی، به توسعه شهری نیز کمک کند.

شکل ۱. چارچوب مفهومی پیوندهای روستایی - شهری در شکل‌پذیری بازارهای دوره‌ای و توسعه ناحیه‌ای (یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲)

برای بررسی میدانی این دیدگاه نظری، روش نمونه‌گیری چندمرحله‌ای به‌کار گرفته شد. در مرحله اول، با بهره‌گیری از روش «احتمال نسبت به اندازه»^۱ و بر اساس ریخت‌شناسی بازارهای دوره‌ای و تنوع کالایی آن‌ها - که در محدوده یک شهرستان، از شنبه تا جمعه تقریباً مشابه است - از مجموع ۴۹ بازار دوره‌ای در نقاط روستایی و شهری پیرامون کلانشهر تهران، تعداد ۱۷ بازار دوره‌ای به‌طور تصادفی انتخاب شد. در مرحله دوم، بر اساس سرشماری از همه غرفه‌های ۱۷ بازار

1. Probability Proportionate to Size (P.P.S.)

دوره‌ای، جامعه آماری برابر با ۲۴۷۵ غرفه به دست آمد که بر مبنای روش کوکران^۱ و فرمول تعدیل آن (سرایبی، ۱۳۷۵، ص ۱۳۷-۱۳۶) با سطح اطمینان ۹۵ درصد و دقت احتمالی مطلوب ۵ درصد و پیش‌برآورد واریانس فروشندگان (از طریق تکمیل ۴۲ پرسشنامه به‌طور تصادفی در ۱۷ بازار دوره‌ای نمونه در مرحله پیش‌آزمون^۲)، معادل ۰٫۱۵۴ بود و بر این اساس، حجم نمونه ۱۹۹ غرفه تعیین شد که به نسبت غرفه‌ها در بازارهای دوره‌ای به‌طور تصادفی انتخاب شدند. جامعه آماری خریداران و بازدیدکنندگان شامل کل افراد مراجعه‌کننده به بازارهای دوره‌ای بود، و بر اساس روش نمونه‌گیری طبقه‌ای زمانی^۳، با دقت احتمالی ۵ درصد و سطح اطمینان ۹۵ درصد و پیش‌برآورد واریانس ۰٫۲۵ تعداد ۳۸۴ نمونه به‌نسبت میزان بازدیدکنندگان بازارهای دوره‌ای، به‌طور تصادفی تعیین شد. در تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های مختلف بهره گرفته شده است. به منظور بررسی برقراری رابطه معناداری متغیرها آزمون‌های کندال ثانوی به‌کار گرفته شد و به منظور تعیین ارتباط کل متغیر مستقل یر وابسته یا نقش پیوندهای روستایی - شهری بر توسعه ناحیه‌ای، رگرسیون چندمتغیره اجرا شد (کلاتری، ۱۳۹۱، ص ۱۸۱؛ Mulaik, 2009, p.201). نرم‌افزار اصلی برای اجرای آزمون‌های آماری SPSS19 است.

یافته‌های تحقیق

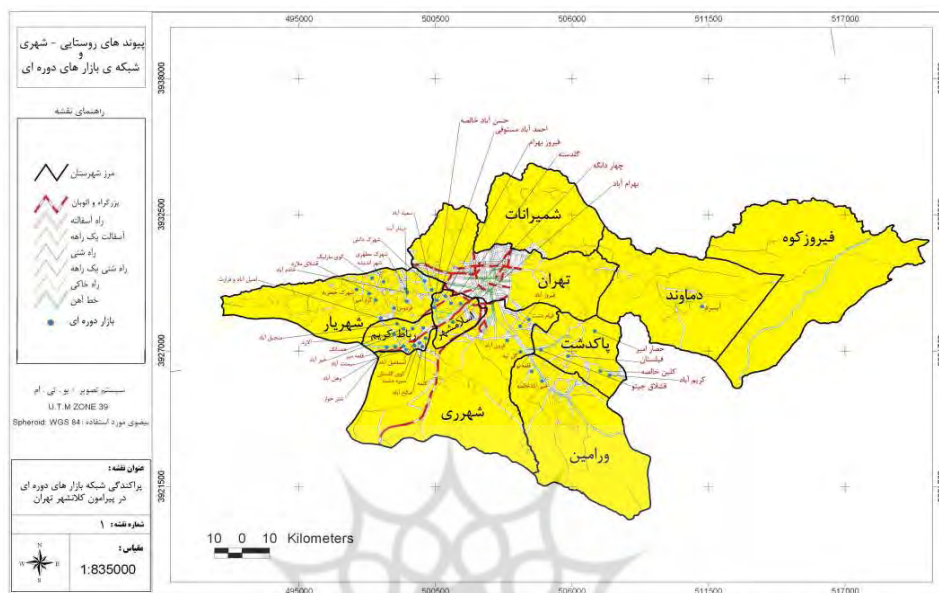
پیوندهای روستایی - شهری و ساختار شبکه بازارهای دوره‌ای

بررسی تعاملات روستایی - شهری، الگوی فضایی مبادله کالایی را در سطح نواحی و مناطق به دست می‌دهد و فرایندهای مختلفی را که در شکل‌گیری مراکز بازاری اثرگذارند، بررسی می‌کند. آشکار است حدود و دامنه این عرصه تعاملی را جریان‌های جمعیتی، مالی (سرمایه)، کالایی، ارتباطی و مانند آن تعیین می‌کند (Douglass, 1998, pp.3-4). شبکه بازارهای دوره‌ای به عنوان

-
1. Cochran
  2. Pre-test
  3. Time Stratified

نظام‌های عملکردی در عرصه‌های مکانی - فضایی، مانند هر نظام دیگر، از اجزای ساختاری - کارکردی تشکیل شده است که براساس تعامل آن‌ها برپا می‌شود و دوام می‌یابد (Tacoli, 2010, pp.13-15).

به این ترتیب، اجزای اصلی یا بازیگران اصلی این شبکه‌ها در بازارهای دوره‌ای عبارت‌اند از: ۱. واحدهای تولید کشاورزی و غیرکشاورزی شهری و روستایی؛ ۲. عمده‌فروشان و بنکداران شهری؛ ۳. فروشندگان دوره‌گرد شهری و روستایی؛ ۴. واحدهای حمل‌ونقل شهری و روستایی. به منظور شناخت پیوندهای روستایی - شهری و تبیین آن در ارتباط با گسترش بازارهای دوره‌ای و توسعه نواحی و مناطق، داده‌های میدانی با روش تحلیل جریان کالا و تحلیل همبستگی پارامتری و ناپارامتری بررسی شد. براساس یافته‌های بررسی، پیوند فیزیکی - ارتباطی در قلمرو میانی منطقه تهران کیفیتی مناسب داشت و فواصل کانون‌های روستایی تا شهر اصلی نیز بسیار کوتاه بود، در حالی که کیفیت جاده‌های ارتباطی در قلمرو شمالی منطقه تهران به علت وجود ناهمواری‌ها و نیز نبود راه‌های ارتباطی درجه یک چندان مناسب نبود. علاوه بر این، کوچک‌بودن ابعاد و اندازه جمعیت روستاها، پراکندگی سکونت‌گاه‌ها و دوربودن آن‌ها نسبت به یکدیگر و کانون‌های شهری، تشکیل خوشه‌های سکونت‌گاهی در زمینه شکل‌پذیری و گسترش شبکه بازارهای دوره‌ای اثر قابل توجهی داشته است. در این راستا، از بررسی ساختار شبکه بازارهای دوره‌ای در زیربخش‌های بازار محصولات کشاورزی و بازار کالاهای غیرکشاورزی در سطح ۴۹ بازار دوره‌ای هفتگی در قلمرو میانی منطقه تهران نشان داده شده است به دلیل وجود شبکه ارتباطی مناسب (از لحاظ کیفیت و فاصله) بین کانون‌های شهری و مراکز روستایی پیرامونی براساس نوع تولیدات کشاورزی و غیرکشاورزی پیوندهای بازاری بارزی شکل گرفته است. این بازارهای دوره‌ای ابتدا توسط فروشندگان دوره‌گرد در حاشیه شهرهای منطقه تهران شکل گرفته‌اند، سپس، در حدود دو دهه اخیر بر حسب نیاز و تقاضا در نقاط روستایی و روستاهای تبدیل‌شده به شهر نیز برپا شده و گسترش یافته است (شکل ۲).

شکل ۲. نقشه پراکنده‌گی شبکه بازارهای دوره‌ای در پیرامون کلانشهر تهران
(براساس داده‌های رقومی سازمان نقشه‌برداری ایران، ۱۳۹۲)

بررسی توصیفی شاخص‌های اجتماعی - اقتصادی

غرفه‌ها و صنوف موجود در بازارهای دوره‌ای پیرامون کلانشهر تهران به چهار گروه عمده پوشاک (۴۸٫۹ درصد)، میوه و خوراکی‌های دیگر کشاورزی (۳۵٫۹ درصد)، لوازم خانگی و آشپزخانه (۱۱٫۲ درصد)، و لوازم آرایشی (۴ درصد) تقسیم می‌شوند (جدول ۲).

جدول ۲. بازار کالا و صنوف عمده در بازارهای دوره‌ای پیرامون کلانشهر تهران

بازار	صنوف	تعداد فروشندگان	درصد
بازار محصولات کشاورزی	میوه و خوراکی‌های دیگر کشاورزی	۱۲۱۰	۴۸٫۹
	پوشاک، البسه، پارچه و مانند آن	۸۸۹	۳۵٫۹
بازار محصولات غیرکشاورزی	لوازم خانگی و آشپزخانه	۲۷۷	۱۱٫۲
	آرایشی و بهداشتی	۹۹	۴٫۰
	مجموع	۲۴۷۵	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

فروشنندگان در بازارهای دوره‌ای به دو گروه فروشنندگان کالاهای روستایی و شهری تقسیم می‌شوند. بیش از ۸۰ درصد فروشنندگان از گروه شهری‌اند که تولیدات شهری در بازارهای دوره‌ای عرضه می‌کنند. در مقابل، کالاهای خوراکی کشاورزی مورد نیاز خانوار خود را نیز از همین بازارها تأمین می‌کنند (جدول ۳).

جدول ۳. فراوانی محل تولد و محل سکونت فعلی فروشنندگان کالا در بازارهای دوره‌ای پیرامون کلانشهر تهران

متغیر	محل تولد					
	محل تولد فروشنندگان		محل سکونت فعلی در استان		محل تولد	
	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد
نقاط شهری	۲۶٫۱	۵۲	۸۰٫۰	۳۳	۱۹٫۰	۱۲۲
نقاط روستایی	۷۳٫۹	۱۴۷	۲۰٫۰	۱۴۱	۸۱٫۰	۷۷
جمع کل	۱۰۰٫۰	۱۹۹	۱۰۰٫۰	۱۷۴	۱۰۰٫۰	۱۹۹

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

اطلاعات توصیفی خریداران، مانند دلایل خرید از بازارهای دوره‌ای و قیمت کالاها در مقایسه با مغازه‌های ثابت در جدول ۴ آمده است.

جدول ۴. علل مراجعه خریداران به بازارهای دوره‌ای پیرامون کلانشهر تهران

ردیف	دلایل خرید	تعداد پاسخ‌گویان	فراوانی (درصد)	قیمت اجناس در مقایسه با مغازه‌ها	فراوانی (درصد)
۱	جور بودن جنس	۶۴	۱۶٫۷	ارزان‌تر است.	۷۸٫۷
۲	مکان مناسب بازار	۲۷	۷٫۱	گران‌تر است.	۱۰٫۱
۳	مناسب بودن قیمت‌ها	۱۴۰	۳۶٫۴	فرقی ندارد.	۱۱٫۲
۴	نزدیکبودن به محل زندگی	۳۴	۸٫۸	جمع	۱۰۰٫۰
۵	موارد ۱ و ۳	۴۳	۱۱٫۱		
۶	موارد ۱ و ۴	۴۷	۱۲٫۳		
۷	موارد ۱ و ۲	۲۹	۷٫۶		
	جمع	۳۸۴	۱۰۰٫۰		

سنجش آثار متقابل بازارهای دوره‌ای و توسعه اجتماعی - اقتصادی و کالبدی کانون‌های جمعیتی
برای شناخت بهتر نقش بازارهای دوره‌ای در توسعه شاخص‌های اجتماعی - اقتصادی، گزینه‌های مختلفی بر اساس میزان تأثیری که در برپایی و دوام بازارهای دوره‌ای در کانون‌های جمعیتی پیرامون کلانشهر تهران دارند، بررسی شد (جدول ۵).

جدول ۵. شاخص‌های سنجش آثار متقابل بازارهای دوره‌ای و توسعه اجتماعی - اقتصادی و کالبدی در کانون‌های جمعیتی پیرامون کلانشهر تهران

شاخص‌های زیربنایی و رفاهی	شاخص‌های اقتصادی
بهبود کیفیت جاده آسفالته، استقرار پاسگاه و پایگاه بسیج برای امنیت بازار، استقرار پمپ بنزین، بهسازی معابر محل تشکیل بازار، میزان خدمات روشنایی معابر و برق‌رسانی، استقراردهیاری و جز آن برای کنترل و نظارت بازار، عرضه خدمات تلفن و آنتن‌دهی تلفن همراه، استقرار آتش‌نشانی، استقرار آژانس (تاکسی تلفنی)، وجود مأمور انتظامی برای بهبود امنیت بازار، بهبود حمل‌ونقل کالا در بازار دوره‌ای، بهبود دسترسی مراکز دارای بازار، بهبود وضعیت پارکینگ وسایل نقلیه سواری و باری، افزایش تعداد وسایل نقلیه باربر.	تعداد کارگاه‌های شکل‌گرفته در ارتباط با بازار دوره‌ای، افزایش تولید انواع محصولات زراعی قابل عرضه به بازارهای دوره‌ای، افزایش فرآورده‌های دامی و طیور قابل عرضه به بازارهای دوره‌ای، افزایش تعداد آرایشگاه مردانه و زنانه، ایجاد اشتغال مستقیم مردان و زنان، ایجاد اشتغال غیرمستقیم مردان و زنان، افزایش قیمت زمین و مسکن، ایجاد تعمیرگاه موتور و ماشین، ایجاد انواع کارگاه خدماتی، میزان درآمد ایجادشده از طریق پرداخت اجاره‌غرفه به مسئولان محلی.
شاخص‌های بهداشتی و درمانی	شاخص‌های اجتماعی و فرهنگی
نظافت به‌موقع معابر محل تشکیل بازار دوره‌ای و بهبود نظافت معابر دیگر، وجود اورژانس و خدمات درمانی برای بازار دوره‌ای، استقرار سرویس بهداشتی و توالت عمومی در دسترس بازار، آب لوله‌کشی و بهداشتی در دسترس بازار، استقرار مراکز بهداشتی - درمانی، استقرار خانه بهداشت	افزایش آگاهی جوانان در خریدوفروش و کالا، ایجاد انگیزه در جوانان برای ماندن در کانون جمعیتی محل تشکیل بازار، ماندگاری جمعیت در اثر شکل‌گیری بازار، تغییرات فرهنگی در اثر شکل‌گیری بازار، بهبود حضور زنان در فعالیت‌های خارج از منزل، ایجاد تشکل‌های تعاونی تولید و فروش، افزایش امنیت اجتماعی.

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

بر اساس دیدگاه‌های پاسخ‌گویان در ارتباط با سه شاخص کلی (اجتماعی، اقتصادی و کالبدی) با گزینه‌های مختلف در ۵ گروه هیچ یا بی‌تأثیر (۰)، کم (۱-۵) با میانگین امتیاز ۳، تا حدودی (۱۰-۶ با میانگین امتیاز ۸)، زیاد (۱۱-۱۵) با میانگین امتیاز ۱۳) و خیلی زیاد (۱۶-۲۰) با میانگین امتیاز (۱۸) امتیازهایی از ۱ تا ۲۰ داده شد (شفیعی ثابت، ۱۳۹۲، ص ۹ و محمدی یگانه، ۱۳۹۱، ص ۴۴).

در پایان، بر اساس مجموع میانگین نمره شاخص‌ها در هر کانون جمعیتی مورد بررسی و بر اساس محاسبه مجموع نمره‌ها، یک نمره کل توسعه و برخورداری در اثر استقرار بازارهای دوره‌ای برای گروه‌بندی هر یک از کانون‌ها به دست آمد (جدول ۶). در این میان، حداقل امتیاز ۳۴ و حداکثر ۱۴۹ بوده است. از این رو، کانون‌های جمعیتی به سه گروه نامطلوب (امتیاز بین ۷۰-۳۰)، نیمه‌مطلوب (بین ۱۱۰-۷۱) و مطلوب (بین ۱۱۱ تا ۱۵۰) دسته‌بندی شد.

جدول ۶. شبکه بازاریهای دوره‌ای و توسعه کانون‌های جمعیتی در پیرامون کلانشهر تهران

سطح	دامنه مطلوبیت	تعداد کانون‌های جمعیتی	درصد
مطلوب (برخوردار)	۱۱۱-۱۵۰	۴۸	۳۸٫۵
نیمه‌مطلوب (نیمه‌برخوردار)	۷۱-۱۱۰	۵۰	۴۰٫۵
نامطلوب (غیربرخوردار)	۳۰-۷۰	۲۶	۲۱٫۰
جمع	۳۰-۱۵۰	۱۲۴	۱۰۰٫۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

تحلیل یافته‌های دومتغیره تحقیق

بر اساس چارچوب مفهومی پیوندهای روستایی - شهری و شکل‌پذیری بازارهای دوره‌ای و توسعه ناحیه‌ای (شکل ۱)، متغیرهای اثرگذار در شکل‌پذیری و گسترش شبکه بازارهای دوره‌ای و توسعه ناحیه‌ای با آزمون‌های ضریب همبستگی تحلیل شد:

سنجش رابطه پیوندهای روستایی - شهری و شکل‌پذیری بازارهای دوره‌ای

بر اساس یافته‌های تحقیق، بین همه سه شاخص اجتماعی و سه شاخص کالبدی و پنج شاخص، از مجموع نه شاخص اقتصادی و متغیر وابسته شکل‌پذیری شبکه بازار دوره‌ای رابطه معنادار وجود دارد. در این میان، بین سه شاخص از چهار شاخص اقتصادی اثرگذار روستایی بر شکل‌پذیری بازارهای دوره‌ای رابطه معنی‌دار مشاهده نشده است (جدول ۷).

جدول ۷. رابطه پیوندهای اجتماعی، اقتصادی و کالبدی با شبکه بازارهای دوره‌ای در کانون‌های جمعیتی پیرامون کلانشهر تهران

رابطه	آزمون کندال تائوبی		متغیر	شاخص	پیوند یا عامل اثرگذار
	R	SIG.			
دارد	۰٫۶۳۰	۰٫۰۰۰	میزان قدمت	اندازه جمعیت سکونت‌گاه‌ها	اجتماعی
دارد	۰٫۵۱۳	۰٫۰۰۰		تعداد مراجعان روستایی به بازار	
دارد	۰٫۴۱۹	۰٫۰۰۵	تعداد مراجعان شهری به بازار		
ندارد	۰٫۲۱۱	۰٫۱۰۵	فروشنندگان دوره‌گرد روستایی		
دارد	۰٫۵۹۳	۰٫۰۰۰	فروشنندگان دوره‌گرد شهری		
ندارد	۰٫۱۹۲	۰٫۲۰۱	میزان قدمت شبکه بازار دوره‌ای	محصولات کشاورزی قابل عرضه به بازار	اقتصادی
ندارد	۰٫۳۰۵	۰٫۰۸۹		محصولات غیرکشاورزی روستایی قابل عرضه به بازار	
دارد	۰٫۷۱۱	۰٫۰۰۰		تأمین کالا از عمده‌فروشان شهری	
دارد	۰٫۳۴۹	۰٫۰۰۵		میزان فروش غرفه‌دار روستایی	
دارد	۰٫۵۶۱	۰٫۰۰۰		میزان فروش غرفه‌دار شهری	
ندارد	۰٫۲۱۹	۰٫۱۱۰	میزان قدمت	تأمین مالی از منابع رسمی شهری	کالبدی
دارد	۰٫۵۹۱	۰٫۰۰۰		تأمین مالی از منابع غیررسمی شهری	
دارد	۰٫۵۳۱	۰٫۰۰۰		گسترش شبکه حمل و نقل	
دارد	۰٫۵۱۷	۰٫۰۰۱		دسترسی آسان کانون‌های روستایی - شهری	
دارد	۰٫۴۰۱	۰٫۰۰۰		افزایش تعداد وسایل نقلیه باربر	

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

الف) آثار پیوندهای اجتماعی روستایی - شهری و شبکه بازارهای دوره‌ای

این عامل حاصل ترکیب سه شاخص است. نتایج آزمون کندال تائوبی با سطح معنی‌داری صفر و ضریب همبستگی معادل ۰٫۵۷۳ نشان می‌دهد عامل پیوند اجتماعی اثرگذار روستایی - شهری با شبکه بازار دوره‌ای پیرامون کلانشهر تهران رابطه معنادار دارد (جدول ۸). میزان شدت رابطه بین دو متغیر یادشده نسبتاً قوی ارزیابی می‌شود، زیرا هر سه شاخص این عامل با شکل‌پذیری و توسعه بازارهای دوره‌ای رابطه معنی‌دار دارند. در واقع، علاوه بر اندازه جمعیت محل شکل‌پذیری بازارهای دوره‌ای، به دلیل ارزان‌بودن نسبی اجناس عرضه‌شده به این نوع بازارها، مراجعه خریداران شهری و روستایی در دوام و پایداری آن اثرگذار بوده است.

جدول ۸. تحلیل معناداری روابط پیوندهای اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و شبکه بازاریهای دوره‌ای پیرامون کلانشهر تهران

رابطه	آزمون کندال تائوبی		متغیر	شاخص	ردیف
	r	Sig.			
دارد	۰,۵۷۳	۰,۰۰۰		پیوند اجتماعی اثرگذار روستایی - شهری	۱
ندارد	۰,۲۲۶	۰,۰۸۶	میزان قدمت	عامل یا پیوند اقتصادی اثرگذار روستا	۲
دارد	۰,۴۷۶	۰,۰۰۰	شبکه بازار	عامل یا پیوند اقتصادی اثرگذار شهر	۴
دارد	۰,۴۳۱	۰,۰۰۰	دوره‌ای	پیوند کالبدی	۵

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

ب) رابطه پیوندهای اقتصادی روستایی - شهری و شبکه بازاریهای دوره‌ای

این عامل نیز حاصل شاخص ترکیبی چهار شاخص اقتصادی روستایی و پنج شاخص اقتصادی شهری اثرگذار بر توسعه بازار دوره‌ای در کانون‌های جمعیتی پیرامون کلانشهر تهران است. یافته‌های تحقیق نشان داد (جدول ۸)، براساس آزمون کندال تائوبی، بین عامل اقتصادی اثرگذار روستا و توسعه شبکه بازار دوره‌ای رابطه معنادار وجود ندارد ($P > 0,086$). از میان چهار شاخص اقتصادی روستایی، فقط بین میزان فروش غرفه‌داران روستایی و برپایی و دوام شبکه بازار دوره‌ای رابطه معنادار مشاهده شد ($P = 0,000$)؛ و بین سه شاخص دیگر مانند فروشندگان دوره‌گرد روستایی، محصولات کشاورزی روستایی قابل عرضه به بازارهای دوره‌ای و محصولات غیرکشاورزی قابل عرضه به این بازارها رابطه معنادار مشاهده نشده است. به سخن دیگر، فروشندگان روستایی در حال حاضر در برپایی و گسترش بازارهای دوره‌ای در شبکه بازاریهای دوره‌ای در منطقه تهران نقش زیادی ندارند؛ اما، در پیوند با فروشندگان شهری، موجب شکل‌گیری شبکه بازاریهای دوره‌ای روستایی - شهری شده‌اند. البته، از مجموع نمونه‌های مورد بررسی در بازارهای دوره‌ای پیرامون کلانشهر تهران، میان تعداد فروشندگان ساکن کانون‌های روستایی و قدمت بازارهای دوره‌ای تفاوت آماری معنی‌دار مشاهده شد ($P < 0,013$). یعنی هرچه بازارهای دوره‌ای قدیمی‌تر باشد، تعداد فروشندگان روستایی و میزان عرضه محصولات تولیدی روستایی در آن‌ها نیز بیشتر شده است. همچنین، بین پیوند اقتصادی اثرگذار شهر و برپایی و دوام شبکه بازاریهای دوره‌ای در سطح اطمینان ۹۹ درصد رابطه معنادار وجود دارد ($P = 0,000$). البته، از میان ۵

شاخص اقتصادی اثرگذار شهری بر توسعه بازارهای دوره‌ای؛ فقط بین شاخص تأمین منابع مالی برای غرفه‌داران از طریق سازمان‌های رسمی شهری و توسعه بازارهای دوره‌ای رابطه معنادار مشاهده نشده است ($P < 0/110$). اما، بین شاخص‌ها دیگر مانند تأمین کالا از عمده‌فروشان شهری، تأمین مالی از منابع غیررسمی شهری برای فروشندگان شهری و روستایی و فروشندگان دوره‌گرد شهری، و برپایی و دوام شبکه بازارهای دوره‌ای رابطه معنادار در سطح اطمینان ۹۹ درصد وجود دارد (جدول ۷). به عبارت دیگر، برخلاف وجود محصولات قابل اتکای کشاورزی در روستاها برای شبکه بازارهای دوره‌ای پیرامون کلانشهر تهران، جهت‌گیری اقتصادی شبکه بازارهای دوره‌ای این کلانشهر متأثر از بازار عمده‌فروشی تهران و کرج است. البته، بین قدمت بازارهای دوره‌ای و عرضه مستقیم محصولات کشاورزی روستایی رابطه معنادار در سطح ۹۵ درصد اطمینان مشاهده شده است ($P > 0/110$).

ج) اثر پیوندهای کالبدی روستایی - شهری و شبکه بازارهای دوره‌ای

این عامل حاصل ترکیب سه شاخص یا متغیر موجود در پیوندهای روستایی - شهری است که در کانون‌های جمعیتی پیرامون کلانشهر تهران وجود داشته‌اند. نتایج برقراری رابطه این عامل اثرگذار در برپایی و دوام بازارهای دوره‌ای با آزمون کندال تائویی با سطح معناداری صفر و ضریب همبستگی ۰/۴۳۱ نشان می‌دهد در سطح اطمینان ۹۹ درصد، بین این دو متغیر پیرامون کلانشهر تهران رابطه معنادار و مثبت وجود دارد (جدول ۸).

سنجش رابطه پیوندهای اقتصادی و کالبدی شبکه بازارهای دوره‌ای و توسعه ناحیه‌ای

توسعه روستایی - شهری (توسعه ناحیه‌ای) تحت تأثیر شکل‌پذیری و گسترش شبکه بازارهای دوره‌ای پیرامون کلانشهر تهران با توجه به متغیرهایی مانند کاهش قیمت اجناس، کاهش زمان خرید، کاهش هزینه رفت‌وآمد، افزایش تعداد شاغلان، افزایش درآمد و گسترش شبکه حمل‌ونقل سنجیده شد (جدول ۹). براین اساس، بین کاهش قیمت اجناس در بازارهای دوره‌ای و سطح توسعه کانون‌های جمعیتی در سطح ناحیه رابطه معنی‌دار در سطح یک درصد مشاهده شده است ($P = 0/000$). اما ضریب آزمون کندال تائویی ضریب همبستگی منفی را نشان می‌دهد ($-0/433$).

ضریب همبستگی متغیر کاهش زمان خرید در ارتباط با توسعه بازاریهای دوره‌ای برابر ۰/۵۱۱- و سطح معنی‌داری آن معادل صفر است. در واقع، گسترش شبکه‌ای بازاریهای دوره‌ای در سطح نواحی موجب کاهش زمان خرید خریداران روستایی و روستاهای تبدیل‌شده به شهر شده است. همچنین، میان کاهش هزینه رفت‌وآمد خریداران در شبکه بازاریهای دوره‌ای و سطح توسعه‌یافتگی کانون‌های جمعیتی رابطه معنی‌داری مشاهده شد ($P=0/000$). درباره افزایش درآمد نیز ضریب همبستگی برابر ۰/۵۲۸ به دست آمد و سطح معنی‌داری نیز قوی است ($P=0/000$). افزایش درآمد با ایجاد و گسترش شبکه‌ای بازاریهای دوره‌ای از طریق افزایش تعداد شاغلان میسر بوده است. علاوه بر این، توسعه شبکه حمل‌ونقل در قلمرو میانی منطقه تهران در گسترش شبکه بازاریهای دوره‌ای مؤثر بوده است. به طوری که ضریب همبستگی کندال تائوبی برابر با ۰/۵۹۳ و سطح معنی‌داری ۰/۰۰۶، بیانگر پیامدهای مثبت این دو متغیر است (جدول ۹).

جدول ۹. رابطه پیوندهای اقتصادی و کالبدی شکل‌پذیری بازاریهای دوره‌ای با توسعه ناحیه‌ای

رابطه	آزمون کندال تائوبی		متغیر	گویه‌ها	عامل اثرگذار
	r	Sig.			
دارد	-۰/۴۳۳	۰/۰۰۰		کاهش قیمت اجناس	
دارد	-۰/۵۱۱	۰/۰۰۰		کاهش زمان خرید	
دارد	-۰/۴۱۹	۰/۰۰۲	سطح توسعه ناحیه‌ای	کاهش هزینه رفت‌وآمد	اقتصادی
دارد	۰/۵۲۸	۰/۰۰۰		افزایش درآمد	
دارد	۰/۶۵۲	۰/۰۰۰		افزایش تعداد شاغلان	
دارد	۰/۵۹۳	۰/۰۰۶	سطح توسعه ناحیه‌ای	توسعه شبکه حمل‌ونقل	کالبدی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

با توجه به شاخص ترکیبی افزایش میزان درآمد و افزایش تعداد شاغلان متغیر پیوند اقتصادی اثرگذار روستایی - شهری در توسعه ناحیه‌ای سنجیده شد. آزمون معناداری کندال تائوبی با سطح معنی‌داری صفر و ضریب همبستگی معادل ۰/۵۳۶ نشان می‌دهد در سطح اطمینان ۹۹ درصد بین این دو متغیر در کانون‌های جمعیتی پیرامون کلانشهر تهران رابطه مثبت معنی‌دار وجود دارد (جدول ۱۰).

جدول ۱۰. تحلیل روابط معناداری بین پیوندهای اقتصادی و کالبدی شبکه بازارهای دوره‌ای و توسعه ناحیه‌ای در پیرامون کلانشهر تهران

ردیف	شاخص	متغیر	آزمون کندال تائوبی		رابطه
			r	Sig.	
۲	عامل یا پیوند اقتصادی اثرگذار روستایی - شهری	سطح توسعه	۰,۵۳۶	۰,۰۰۰	دارد
۵	عامل یا پیوند کالبدی اثرگذار روستایی - شهری	ناحیه‌ای	۰,۵۹۳	۰,۰۰۶	دارد

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

ارزیابی نهایی آثار پیوندهای روستایی - شهری در توسعه ناحیه‌ای

برای تجزیه و تحلیل آثار شاخص‌های پیوند روستایی - شهری و توسعه کانون‌های جمعیتی پیرامون کلانشهر تهران در سطح ناحیه و منطقه، رگرسیون چندمتغیره با ۸ متغیر مستقل مرتبط با سطوح توسعه ناحیه‌ای به کار گرفته شد. نتایج نشان می‌دهد این رابطه نیز با ضریب معناداری صفر و ضریب همبستگی ۰,۷۳۱ مثبت است. مطالعات خوبفکر و قریشی (۱۳۹۰)، و معیدفر و اکبری (۱۳۸۶) رابطه همبستگی مثبت و معنادار میان روابط متقابل شهر و روستا و سطح توسعه‌یافتگی روستاها را با شدت قوی به ترتیب ۰,۸۵۳ و ۰,۶۸ در ناحیه زاهدان و ساوجبلاغ (استان البرز) تأیید کرد. براساس مدل رگرسیون، ضریب تعیین ۰,۶۹۷ و ضریب تعیین تعدیل شده ۰,۶۸۹ حاصل شد. این بدان معناست که حدود ۶۸,۹ درصد واریانس سطوح توسعه ناحیه‌ای به وسیله این ۸ متغیر به عنوان آثار مثبت پیوندهای روستایی - شهری در ارتباط با شکل‌پذیری و دوام شبکه بازارهای دوره‌ای و توسعه کانون‌های جمعیتی در سطح نواحی تعیین می‌شود (جدول ۱۱).

جدول ۱۱. رگرسیون چندمتغیره بین پیوندهای روستایی - شهری، شبکه بازارهای دوره‌ای و توسعه ناحیه‌ای در کانون‌های جمعیتی مورد مطالعه پیرامون کلانشهر تهران

سطح معناداری	ضریب همبستگی	ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل شده
۰,۰۰۰	۰,۷۳۱	۰,۶۹۷	۰,۶۸۹

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

برخی صاحب‌نظران توسعه بر این باورند که پیوندهای روستایی - شهری در قالب شبکه‌های تعاملی شامل مبادله و تسهیلات حمل و نقل برای بازاررسانی محصولات کشاورزی و

غیرکشاورزی، موجب شکل‌پذیری شبکه بازارهای دوره‌ای برای عرضه مازاد تولیدات روستایی و شهری در مکانی مناسب می‌شود (Douglass, 1998, p.43; Tacoli, 2004, pp.10-17). نتایج سطح شبکه بازارهای دوره‌ای پیرامون کلانشهر تهران نشان می‌دهد اندازه و ابعاد جمعیتی سکونت‌گاه‌ها و ایفای نقش همگرای فروشندگان دوره‌گرد شهری و روستایی در برپایی و دوام شبکه بازارهای دوره‌ای روستایی - شهری اثرگذار بوده است. البته، برخلاف وجود محصولات قابل اتکای کشاورزی و غیرکشاورزی در برخی کانون‌های روستایی در سطح محلی برای عرضه به شبکه بازارهای دوره‌ای پیرامون کلانشهر تهران، جهت‌گیری اقتصادی شبکه بازارهای دوره‌ای پیرامون این کلانشهر در ابتدا متأثر از بازار عمده‌فروشی تهران، سپس، مراکز دیگر عمده‌فروشی شهرستان‌های منطقه تهران بود. اما، قدمت شبکه بازارهای دوره‌ای پیرامون کلانشهر تهران در عرضه مستقیم محصولات کشاورزی و غیرکشاورزی کانون‌های جمعیتی در سطوح پایین به این بازارها مؤثر بوده است. یکی دیگر از شاخص‌های اثرگذار در برپایی و دوام شبکه بازارهای دوره‌ای در قالب پیوندهای روستایی - شهری تأمین منابع مالی غرفه‌داران این بازارها توسط عمده‌فروشان و بانکداران شهر تهران و مراکز شهری پیرامون آن است که به صورت چکی و دفتری با فروشندگان بازارهای دوره‌ای معامله می‌کنند. از نظر توسعه ناحیه‌ای، نتایج پژوهش حاضر با یافته‌های داگلاس (۱۹۹۸) و تاکولی (۲۰۱۰ و ۲۰۰۴) تاحدودی مطابقت دارد. نظام شبکه بازارهای دوره‌ای متأثر از تعاملات مثبت روستایی - شهری موجب توسعه کانون‌های شهری و روستایی در سطح نواحی و مناطق شده است. تحت تأثیر شکل‌پذیری و گسترش شبکه بازارهای دوره‌ای پیرامون کلانشهر تهران، بین متغیرهای پیوند اقتصادی مانند کاهش قیمت اجناس، کاهش هزینه رفت‌وآمد و زمان خرید، افزایش تعداد شاغلان، افزایش درآمد و متغیر کالبدی، مثل گسترش حمل‌ونقل و متغیر کیفی توسعه‌یافتگی کانون‌های جمعیتی در سطح ناحیه رابطه معنی‌دار مشاهده شده است. یکی دیگر از شاخص‌های بسیار اثرگذار در درونی‌شدن توسعه و تجهیز اقتصادهای محلی که در راهبرد شبکه منطقه‌ای (داگلاس، ۱۹۹۸) نیز تأکید شده است و با یافته‌های تقی‌زاده (۱۳۸۴) همسو است، وجود شبکه حمل‌ونقل بین مراکز هم‌سطح و مراکز فرعی است. موقعیت استقرار و نیز شکل ناهمواری قلمرو میانی منطقه تهران، باعث می‌شود شبکه داخلی، و به سخن

دیگر، ارتباط افقی نسبتاً مناسبی بین مراکز جمعیتی از لحاظ عرضه و تقاضای کالاهای کشاورزی و تا حدی عرضه و تقاضای کالاهای غیرکشاورزی شکل گیرد. وجود مراکز بازاری متعدد و ارتباط شهرهای کوچک با روستاهای بزرگ و مرکزی با روستاهای کوچک همجوار از عوامل مهم و مثبت در توسعه ناحیه‌ای و منطقه‌ای است.

به دلیل نبود برنامه‌های حمایتی و هدایتی در راستای راه‌اندازی بازارهای دوره‌ای، ناپایداری و تزلزل در ادامه فعالیت تعدادی از غرفه‌ها و حتی کل بازارهای دوره‌ای در برخی نواحی مشاهده شده است. نبود متولی خاص و نظارت مناسب بر ایجاد و گسترش بازارهای دوره‌ای از یک سو، و عدم اعطای تسهیلات اعتباری و مالی از منابع رسمی از سوی دیگر، باعث شده است بیکاران روستایی کمتر به عنوان فروشنده وارد بازارهای دوره‌ای شوند و علاوه بر آن، فروشندگان غرفه‌ها نیز نتوانند به دلیل کمبود سرمایه، محصولات کشاورزی و غیرکشاورزی روستایی را به طور مستقیم خریداری و عرضه کنند. همچنین، بر مبنای یافته‌های تحقیق، برای ارتقای نقش بازارهای دوره‌ای در توسعه اقتصادی مراکز سکونت‌گاهی محل تشکیل بازار و حوزه نفوذ آن‌ها، و بهبود و ساماندهی آن‌ها در راستای آمایش سرزمین و منطقه‌ای باید نقش حمایتی و هدایتی دولت در این زمینه برجسته‌تر شود. از این رو، سیاست‌گذاری در زمینه تأمین سرمایه اولیه و در گردش به شکل مطلوب از منابع رسمی و از طریق وام خوداشتغالی، و سیاست‌گذاری در ارتباط با افزایش سهم عرضه محصولات کشاورزی و غیرکشاورزی محلی از طریق حمایت و هدایت تعاونی‌های تولید روستایی و غیرروستایی موجود و تأسیسی ضروری به نظر می‌رسد. علاوه بر آن، با توجه به مقدار ضریب محاسبه شده می‌توان گفت توجه به ارتقای شاخص‌های سهم عرضه مستقیم محصولات کشاورزی و غیرکشاورزی روستایی به شبکه بازارهای دوره‌ای به منظور ارتقای سطح درآمد، افزایش اشتغال روستایی، در نهایت، توسعه متوازن روستایی - شهری می‌تواند مسئولان را در راستای تجهیز بازارهای دوره‌ای و افزایش سطح توسعه روستایی - شهری (ناحیه‌ای) یاری کند.

منابع و مأخذ

۱. بازن، مارسل (۱۳۶۷). *طالش، منطقه‌ای قومی در شمال ایران*. ترجمه مظفر امین فرشچیان، جلد دوم، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی.
۲. رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ موحد، علی (۱۳۷۷). «عملکردهای شهری و توسعه روستایی از دیدگاه یوفرد: مورد بخش زواره». *مدرس علوم انسانی*، سال دوم، شماره ۸، صفحات ۸۴-۶۴.
۳. سرایی، حسین (۱۳۷۵). *مقدمه‌ای بر نمونه‌گیری در تحقیق*. تهران، انتشارات سمت.
۴. سعیدی، عباس؛ تقی‌زاده، فاطمه (۱۳۸۴). «پیوندهای روستایی - شهری و توسعه منطقه‌ای بررسی تطبیقی شهرستان‌های باغملک و اردکان». *جغرافیا (نشریه علمی - پژوهشی انجمن جغرافیایی ایران)*، سال سوم، شماره‌های ۶ و ۷، صفحات ۴۷-۳۳.
۵. سعیدی، عباس (۱۳۹۰). *روابط و پیوندهای روستایی شهری در ایران*. تهران، انتشارات مهرمینو.
۶. شفیعی ثابت، ناصر (۱۳۹۲). «اشتغال کشاورزی و غیرکشاورزی: چالش‌ها و فرصت‌ها و ناپایداری سکونت‌گاه‌های روستایی منطقه تهران و البرز». *پژوهش‌های دانش زمین*، سال سوم، شماره ۱۳، صفحات ۱-۱۶.
۷. شفیعی ثابت، ناصر؛ براتی طرقي، ابوالقاسم؛ کمالی، حسین (۱۳۸۴). «گزارش نهایی طرح تحقیقاتی: امکان‌سنجی راه‌اندازی بازارچه‌های روستایی در استان تهران». گروه تحقیقات و بررسی مسایل روستایی، سازمان تحقیقات و آموزش کشور، وزارت جهاد کشاورزی.
۸. شفیعی ثابت، ناصر؛ براتی طرقي، ابوالقاسم (۱۳۸۸). «نقش بازارچه‌های هفتگی روستایی در تحولات اقتصادی روستاهای استان تهران». *فصل‌نامه روستا و توسعه*، سال دوازدهم، شماره ۱ (پیاپی ۴۵)، صفحات ۵۲-۲۹.
۹. طاهرخانی، مهدی؛ رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا (۱۳۸۳). «تحلیل نقش روابط متقابل شهر و روستا در تحول نواحی روستایی استان قزوین». *مدرس علوم انسانی*، دوره ۸، شماره ۴، صفحات ۷۹-۱۱۱.

۱۰. کاستلز، مانوئل (۱۳۸۴). *عصر اطلاعات، ظهور جامعه شبکه‌ای*. ترجمه احمد علیقلیان و افشین خاکباز، دوره سه‌جلدی، تهران، انتشارات طرح نو.
۱۱. کلانتری، خلیل (۱۳۹۱). *پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات علوم اجتماعی-اقتصادی با استفاده از نرم‌افزار SPSS*. ویرایش اول، چاپ پنجم، تهران، انتشارات فرهنگ صبا.
۱۲. محمدی یگانه، بهروز؛ چراغی، مهدی؛ حسین‌زاده، اکبر (۱۳۹۱). «تحلیل عوامل مؤثر بر انحراف اعتبارات کشاورزی در نواحی روستایی: مطالعه موردی دهستان غنی بیگلو، شهرستان زنجان». *فصل‌نامه روستا و توسعه*، سال ۱۵، شماره ۲، صفحات ۳۷-۵۸.

13. Bah, Mahmoud et al. (2003). "Changing rural-urban linkages in Mali, Nigeria and Tanzania". *Environment&Urbanization*, 15(1), 13 – 24.
14. Braun, J. V. (2007). "Rural-Urban Linkages for Growth, Employment, and Poverty Reduction, International Food Policy Research Institute". *Ethiopian Economic Association Fifth International Conference on the Ethiopian Economy*, June 7-9, United Nations Conference Center, Addis Ababa, pp. 1-21.
15. Clock, P. J. (2013). *An Introduction to Rural Settlement Planning*. USA, New York.
16. Douglass, M. (1998). "A regional network strategy for reciprocal rural-urban linkage; an agenda for policy research with reference to Indonesia". *Third World Planning Review*, 20(1), 1-33.
17. Kammeier, D. H. (2003), "Rural- urban and subregional linkages in the Mekong region", ADB. Bangkok, pp. 9-22. <http://www.adb.org/projects/37156-012/main>.
18. Mulaik, A. S. (2009). *Foundation of Factor Analysis*. CRS Press LLC,
19. Okpala- Don (2003). "Promoting the Positive Rural-Urban Linkages Approach to Sustainable Development and Employment Creation: The Role of UN-HABITAT". United Nations Human Settlements Programme, (UN-HABITAT), 2nd *FIG Regional Conference*, Marrakech, Morocco, December 2-5, pp.1-5.
20. Oluwasola, O.; Idowu, E. O.; Osuntogun, D. A. (2008). "Increasing agricultural household income through rural-urban linkages in Nigeria". *African Journal of Agricultural Research*, 3(8), 566-573.
21. Rondinelli, D. (1985). *Applied Methods of Regional Analysis: The Spatial Dimensions of Development Policy*. Boulder, Colorado, West views Press.
22. Rondinelli, D.; Ruddle, K. (1978). *Urbanization and Rural Development: A Spatial Policy for Equitable Growth*. New York, Praeger.
23. Tacoli, C., (1998). "Bridging the divide: Rural-urban Interactions and Livelihood Strategies". London: international Institute for Environment and Development, Gatekeeper series, No. 77, pp. 1-16. (Available at <http://www.iied.org>). Accessed date: 2010/04/23
24. Tacoli, C. (2004). "Rural-Urban Linkage and Pro-Poor Agriculture Growth: An

- Overview". Prepared for OECD DAC POVNET Agriculture and Pro-Poor Growth Task Team Helsinki Workshop, 17-18 June, London, IIED. pp.1-17.
25. Tacoli, C.; Mabala, R. (2010). "Exploring mobility and migration in the context of rural-urban linkages: why gender and generation matter". *Journal Environment and Urbanization*, 22(2), 389-395.

